

к56

3174-p

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

КОВАЛЬЧУК Інна Михайлівна

УДК: 81'374 = 161.1

**ПОРІВНЯННЯ В РОСІЙСЬКИХ ЗАМОВЛЯННЯХ:
СИСТЕМА ОБРАЗІВ І СЕМАНТИКА ЇХ НОМІНАЦІЙ**

Спеціальність 10.02.02 – російська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

НБ НПУ

100068833

Київ – 2011

7823

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі російської мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Плужнікова Тамара Іванівна,
Національний педагогічний університет
Імені М. П. Драгоманова
професор кафедри російської мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор,
Озерова Ніна Григорівна
Інститут мовознавства НАН України,
завідувач відділу російської мови;

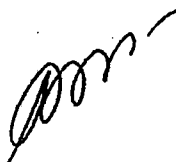
кандидат філологічних наук
Філатенко Ірина Олександрівна
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
асистент кафедри російської мови.

Захист відбудеться « 21 » червня 2011 року о 10⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано «18» травня 2011 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. В. Висоцький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У сучасній науковій парадигмі кінця ХХ в.– початку ХХІ ст. домінує антропоцентричний підхід, що пояснюється усвідомленням мовної картини світу як результату взаємодії мовної системи і мовної діяльності людини у пізнанні світу. Увага вчених спрямовується на дослідження процесів мовленнєвої діяльності, одним з яких є творення текстів різних жанрів, в тому числі і фольклорних текстів. Дослідженню слов'янських магічних текстів присвячені роботи С. Б. Адоньєвої, Т. А. Агапкіної, К. А. Богданова, К. В. Вельмезової, Л. М. Віноградової, М. В. Зав'ялової, М. Д. Каган-Тарковського, В. Л. Кляуса, О. Є. Левкієвської, Т. А. Михайлової, Л. І. Погожевої, М. М. Покровського, Н. Л. Пушкарьової, Н. І. Савушкіної, Т. М. Свешнікової, Ю. Смірнова, С. М. Толстої, М. І. Толстого, В. М. Топорова, Т. В. Топорової, А. А. Турілова, В. І. Харітонової, О. В. Чернецова, С. Г. Шиндіна, О. В. Юдіна та ін. Структура замовляння досліджується також у типологічному плані, в зіставленні з удмуртською мовою [В. Є. Владикін], марійською [Н. М. Глухова], литовською [М. В. Зав'ялова], татарською [Л. Р. Гільмутдінова] та ін.

Мова магічних текстів до теперішнього часу досліджувалась лише фрагментарно. Її вивченню на рівні одного з лексико-граматичних розрядів, зокрема онімів, присвячено роботи О. О. Черепанової та О. В. Юдіна. Опис лексичного складу замовлянь знаходимо у роботах Н. В. Гультьяєвої, Л. Р. Гільмутдінової; роль слова в замовлянні вивчала Т. В. Цив'ян.

Одним з основних образних засобів у замовляннях є порівняння, які й до сьогодні не були об'єктом спеціального лінгвістичного вивчення.

Дослідження порівнянь як мовного засобу залишається й дотепер актуальним. Це пояснюється тим, що компаративні конструкції здатні не лише фіксувати елементи моделі світу, але і простежити процеси їх формування та показати динаміку цих процесів. З середини 50-х рр. ХХ ст. зростає кількість робіт, присвячених аналізу специфіки порівнянь у художньому стилі мовлення. Вивчення стилістичної функції порівнянь проводили на матеріалі російської, української, польської, англійської, німецької, французької, іспанської та інших мов.

Порівняння як особливий прийом віддзеркалення в мові об'єктивної реальності і спосіб її пізнання вимагає дослідження його стилістичних функцій у специфічних жанрах, зокрема у замовляннях. Необхідність дослідження складної природи замовлянь та особливостей використання порівняльного компонента як типового структурного елемента в магічних текстах і зумовлюють актуальність дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з науковим напрямом Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Дослідження проблем гуманітарних наук», в руслі якого ведеться науково-дослідна робота кафедри російської мови по комплексній темі «Порівняльний аналіз слов'янських мов». Тема дослідження затверджена на засіданні вченої ради Національного

педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 7 від 28 лютого 2011).

Об'єкт дослідження – порівняння як форма образного мовлення.

Предмет дослідження – система образів порівнянь у російських замовляннях і семантична структура їх номінацій.

Мета дослідження – описати систему образів порівнянь у російських замовляннях, визначити їх своєрідність по відношенню до загальноповживаних порівняльних конструкцій та встановити семантичну типологію найменувань образів порівнянь у замовляннях.

Поставлена мета визначає завдання дослідження:

- 1) охарактеризувати порівняння як об'єкт лінгвістичного дослідження;
- 2) обґрунтувати необхідність дослідження порівнянь у замовляннях;
- 3) систематизувати замовляння відповідно до результату їх дії;
- 4) встановити в зіставленні із загальноповживаними порівняннями прагматичну своєрідність образів порівнянь в цілющих замовляннях та в замовляннях від пияцтва і наркоманії, зумовлену семантикою слів, що їх номінують;
- 5) встановити в зіставленні із загальноповживаними порівняннями прагматичну своєрідність образів порівнянь в замовляннях на збагачення та в замовляннях для лікування домашніх тварин і закріплення їх природних функцій, зумовлену семантикою слів, що їх номінують;
- 6) встановити в зіставленні із загальноповживаними порівняннями прагматичну своєрідність образів порівнянь в любовно-інтимних замовляннях та в замовляннях соціальної спрямованості, зумовлену семантикою слів, що їх номінують;
- 7) встановити семантичну типологію найменувань образів порівнянь в російських замовляннях.

Методи дослідження. Головними методами дослідження в дисертації є індуктивний метод і метод наукового опису, заснований на контекстному і функціональному аналізі елементів замовлянь, зокрема, такий прийом описового методу, як зовнішня інтерпретація в різновиді прийому «слів і речей», тобто номінації образів вивчалися «в тісному зв'язку з реальією, яку слово називає і позначає» [Іванова, 1995]. У дослідженні застосовується також порівняльний метод, який дозволяє виявити специфіку образів порівняння замовлянь по відношенню до загальноповживаних порівнянь. Дефініційно-логічний та компонентний аналізи використовуються для визначення семантичної структури слів, що номінують образ порівняння. Кількісно-якісний аналіз дав можливість узагальнити кількісні дані щодо відмінностей загальноповживаних порівнянь і порівнянь, що використовуються в замовляннях.

Матеріалом дослідження стали 900 порівнянь, дібраних з 5000 магічних текстів (укладач збірника замовлянь Н. Степанова).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше в українській русистиці на широкому фактичному матеріалі зроблено цілісний опис образної системи порівнянь, що використовуються в російських

замовляннях; встановлено особливості порівнянь в магічних текстах, які відрізняють їх від порівнянь загальноновживаних.

Теоретичне значення дисертації полягає у поглибленні теорії лінгвістичної природи порівнянь, у розширенні уявлення про художньо-стилістичні можливості порівнянь залежно від жанру тексту, підтвердженні положення менталінгвістики про можливість вивчення національної ментальності через аналіз образних засобів в етномаркованому тексті.

Практичне значення роботи полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані при читанні теоретичних курсів лексикології, етнолінгвістики, стилістики, у спецкурсах з мовностилістичного аналізу тексту. Поданий матеріал може становити інтерес для лексикографів при укладанні словника порівнянь у замовляннях.

Апробація результатів дослідження. Окремі положення дисертації були представлені доповідями, що обговорювалися на таких наукових конференціях: Міжнародна наукова конференція (Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, Черкаси, 2007 р., 2009 р.); Міжнародна лінгвістична конференція «Мова і світ» (Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, Ялта, 2007 р., 2008 р.); Міжнародна наукова конференція (БДУ, м. Мінськ, 2009 р.); Міжнародна наукова конференція (Кубанський державний університет, Краснодар, 2009 р.), Міжнародний Кримський лінгвістичний конгрес «Мова і світ» (Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, Ялта, 2009 р.), а також щорічні звітні науково-практичні конференції НПУ імені М. П. Драгоманова (2007 р., 2008 р., 2009 р., 2010 р., 2011 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладені в 16 статтях, з яких 9 опубліковані у наукових виданнях, затверджених ВАК України як фахові.

Структура дисертаційної роботи: вступ, чотири розділи, висновки до розділів, висновки, а також список використаних джерел (277 позицій) і додатки (на 52 сторінках). Загальний обсяг дослідження – 269, з них основного тексту – 189 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано вибір та актуальність теми дисертації, вказано на її зв'язок з науковими програмами та планами кафедри, на якій виконувалась робота, визначено об'єкт і предмет дослідження, сформульовано мету і завдання роботи, охарактеризовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення результатів дослідження та форми їх апробації, представлено структуру дисертаційної праці.

У першому розділі – «Порівняння як структурний елемент замовлянь» – розкриті основні теоретичні положення, на яких ґрунтується вивчення особливостей образів порівнянь у замовляннях, зокрема, розглянуто існуючі класифікації порівнянь, в яких враховуються функціонально-стилістичні, семантичні, структурно-граматичні особливості компаративних конструкцій. Слід зазначити, що кількість граматичних

варіантів порівнянь змінюється залежно від того, чи вважають компаративними конструкції, в яких відсутні показники порівняння, тобто порівняльні союзи (Л. К. Никітіна, Т. О. Туліна), чи ні (М. І. Черемисіна). На основі класифікацій, запропонованих Т. О. Туліною, О. І. Ефімовим, О. К. Кочиневою, в замовляннях виділені наступні формальні типи компаративних конструкцій: 1) порівняння, в яких представлені всі структурні елементи (предмет, образ, ознака зіставлення): *Как рыба молчит, так и раб Божий (имя) не кричит*; 2) порівняння, побудовані за допомогою прийому паралельності дій: *Овца молчит, и сноха молчит; Железо к железу, огонь к огню, земля к земле, вода к воде, а раба Божия (имя) во веки веков ко мне*. Такі тексти в замовляннях супроводжують певні магичні дії, рухи тощо: *Чиста вода, чиста и я та ін.*; 3) компаративні конструкції з негацією: <...> *она не медведем косолапым шла <...>* тощо; 4) компаративні конструкції, виражені тією чи іншою формою міри порівняння прикметників, прислівників, слів категорії стану: *Была бы я ему кровней кровных, больней больных та ін.*; 5) порівняння, виражені іменником в орудному відмінку: *Казались бы они (соперницы) ему (мужу) лягухами, седыми, лохматыми старухами та ін.*; 6) порівняння, виражені іменником-додатком: *земля-мать, церковь-мать, печь-матушка, любовь-тоска та ін.*

За характером семантичних відношень між предметом та образом порівнянь аналізовані одиниці поділяються на логічні порівняння (порівняння-уподобання, істинні) та образні (риторичні) (В. Г. Голишева, Ж. Дюбуа, І. З. Іскандерова, В. М. Огольцев, М. І. Черемисіна, М. А. Шапіро, І. В. Шенько та ін.). Серед порівнянь у замовляннях виділено порівняння як логічні, так і образні з переважним вживанням останніх.

Залежно від сфери функціонування порівняння поділяють на мовленнєві та мовні. Порівняння замовлянь розглядаються як мовленнєві через те, що майже всі образи порівняння використовуються з унікальними ознаками зіставлення, не зафіксованими в словниках загальноживаних порівнянь.

Багатоаспектність вивчення порівняння зумовлює наявність великої кількості його дифенцій: під порівнянням розуміють стилістичний прийом, заснований на образній трансформації граматично оформленого зіставлення (В. В. Одінцов) або зіставлення двох понять з метою пояснення або розкриття нових якостей одного поняття через інше (В. В. Вомперський). Наше дослідження проводилось з опорою на визначення І. В. Шенько, відповідно до якого порівняння – це образний засіб мови, який заснований на семантичній подібності і позиційній суміжності експліцитно виражених теми і образу та характеризується наявністю лексеми, що виражає ідею подібності [І. В. Шенько, 1972]. Також у дисертації використовуються інші лінгвістичні кваліфікації порівняння і його структурних елементів. Так паралельно з терміном *порівняння*, слідом за М. І. Черемисіною, вживається термін *порівняльна / компаративна конструкція*. Разом з ним(и) уживається однослівний термін-синонім *компаратив*. Не зважаючи на те, що цим терміном у морфології позначають синтетичну форму порівняльної міри

прикметника і прислівника, вважаємо за можливе його вживання в ширшому розумінні (термінологічна омонімія не виникає, оскільки власне граматичний аспект порівнянь нами не досліджується).

У структурі компаративних конструкцій зазвичай виділяють три компоненти: те, що порівнюють; те, з чим порівнюють; те, на підставі чого проводиться зіставлення, – які у роботі позначаються найбільш поширеними у спеціальній літературі термінами *предмет, образ і ознака зіставлення*.

Серед фольклорних текстів замовляння є специфічними, вони використовувалися, зокрема, як інструмент для реконструкції давньої індоєвропейської міфопоетичної традиції (Ф. І. Буслаєв, О. О. Потебня, В. М. Топоров), у зв'язку з чим досліджувалося походження замовлянь (Ф. І. Буслаєв, В. М. Топоров, М. В. Крушевський) і рукописні традиції їх фіксації (О. М. Єлеонська, А. Л. Топорков); у зв'язку з оригінальністю і самобутністю замовлянь вивчалися їхня структура і poetика (О. Д. Павлов, О. А. Соляр, А. І. Темченко, А. Л. Топорков), а також формульність (Т. А. Агапкіна, І. Ф. Амроян, В. П. Анікін, В. П. Федорова, Т. М. Свешнікова). Замовляння поєднують словесний вплив та відповідні магичні дії та рухи. З огляду на це фольклорні тексти досліджувалися у роботах Г. І. Мальцева, С. Є. Никітіної, О. Т. Хроленко. Розуміння замовляння як етномаркованого тексту стимулювало вивчення російських замовлянь в зіставленні з магичними текстами інших слов'янських народів (І. Ф. Амроян, С. Небжеговська-Бартмінська), в плані співвідношення замовлянь і народного християнства (В. І. Даль). З текстосентричної позиції розглядався лексичний склад замовлянь, досліджувалася роль вербальної складової (Л. Р. Гільмутдінова, Т. В. Цив'ян), особливості окремих лексикограматичних розрядів, зокрема ономастикон (О. О. Черепанова, О. В. Юдін).

Відповідно до класифікації В. І. Харітонової, яка виділяє чотири жанри «заговорно-заклинательної поезії»: «1) заклинательные паремии; 2) заговорно-заклинательные формулы; 3) заклинательные приговоры; 4) заговоры» [В. І. Харітонова, 1988], об'єктом нашого дослідження є лише замовляльно-заклинальні формули, оскільки тільки до них, на думку автора, належать тексти, побудовані на базі порівняння і уподібнення. До власне замовлянь вона відносить лише тексти розповідного типу. У дисертації терміни *заговор, заклинание, заклинательная формула* використовуються як синоніми, оскільки їх диференціація необхідна при вирішенні інших завдань.

Аналіз фактичного матеріалу дозволяє зробити висновок, що не всі замовляння побудовані на основі порівняльних конструкцій [О. О. Потебня, 1877], але це досить регулярний, а не епізодичний прийом (як його визначала О. М. Єлеонська).

Складність класифікації текстів замовлянь відзначає Т. Я. Елізаренкова, вказуючи на те, що в одному і тому ж замовлянні можуть бути переплетені різні теми. Дослідження фактичного матеріалу підтвердило цю думку, що й зумовило необхідність деталізації різних класифікацій замовлянь, зокрема класифікації О. М. Єлеонської, покладеної в основу роботи: 1. Замовляння від хвороб і хворобливого стану: 1) власне від хвороб і

хворобливого стану (сюди ж входять замовляння на довге життя і здоров'я, від порчі (якщо її результатом є фізичні страждання), слова, які допомагають при пологах, оскільки вони спрямовані на зменшення больових відчуттів); 2) від пияцтва і наркоманії. 2. Господарські замовляння: 1) замовляння на «збагачення» (замовляння на примноження капіталу і на успіх в торгівельних справах – збільшення прибутку); 2) замовляння для захисту, лікування і закріплення природних функцій домашніх тварин. 3. Замовляння на міжособові стосунки: 1) любовно-інтимні; 2) соціальні: а) людина як об'єкт насильства – людина як джерело насильства (злодій, чаклун і ін.); б) боржник – кредитор; у) працівник – роботодавець; г) обвинувачений – суддя.

У другому розділі – «Образи порівнянь у цілющих замовляннях» – представлено тематичну класифікацію цілющих замовлянь, проаналізовано систему образів порівнянь у замовляннях від хвороб і хворобливого стану і у замовляннях від пияцтва і наркоманії.

Аналізовані замовляння систематизовано з урахуванням їх впливу на людину, внаслідок чого виділяються замовляння від хвороб і хворобливого стану; замовляння, які Н. І. Степанова кваліфікує як «сохранные слова для детей», і ті, що пов'язані з усуненням або зменшенням больових відчуттів, а також замовляння від порчі, направлені на зміцнення людського організму, припинення душевних і фізичних страждань, викликаних наговорами.

У замовляннях від хвороб і хворобливого стану представлені такі образи порівнянь: 1) людина (жива, мертва) і частини тіла людини: *мати, младенец, болячая, люди, безьямянный палец, мертвец* та ін.; 2) живі і мертві істоти (тварини, птахи, комахи): *мул, ягненок, козёл, рыба, крот, змея, птица* та ін.; 3) біблейські персонажі і культові предмети: *Иисус Христос (Господь), Богородица, святые, колокола* та ін.; 4) фольклорні персонажі: *Медведь косолапый, Кот заморский, Ворон Воронович, Поползуха-Скоропея* та ін. 5) побутові та інші предмети: *нож, подковы, мыло* и др.; 6) продукти харчування: *соль, пасхальное яйцо, мёд* та ін.; 7) реалії рослинного світу: *цветок, роза, ветки, сук, колода, дуб, осинка, ива, сад, трава* та ін.; 8) явища і стихії природи, природні реалії: *огонь, вода, ручей, буря, молния, тучи, небо* та ін.

Практично в усіх образах актуалізуються загальновідомі властивості, які не закріплені в словниках загальноновживаних порівнянь, тобто в словах, що номінують їх, актуалізуються периферійні імпліцитні семи (наприклад, *младенец* – 'фізичне здоров'я': *Как у младенца ничего нигде не болит, косточки не щемит, так у раба Божия (имя) чтобы нигде не болело, не щемило; мертвый* – 'відсутність яких-небудь відчуттів', 'бездіяльність': *Как покойник лежит, рукой не двигает, перстами не шевелит, не растет ни вдоль, ни поперек, так бы не росла опухоль у рабы Божией (имя), не прибывала, ни нарастала бы <...>; петух* – зовнішні особливості ('шпори'): *Как петух на заре крыльями хлопает, шпорами топает, перед зарей красуется, так бы он крыльями хлопал, моими шпорами топал, перед зарей красовался, с моими шпорами не расставался* та ін.).

Специфічною рисою цих образів є те, що найбільш частотною ознакою зіставлення є відсутність будь-яких відчуттів (найчастіше – больових) або

нормальне функціонування організму, що пов'язано з прагматичною спрямованістю цілющих замовлянь.

Серед аналізованих образів порівняння у замовляннях представлені і такі, які не фіксуються в словниках стійких порівнянь: підмізний палець (*Нет у безьямного пальца имени, так и у меня, рабы Божией* (имя), *нет болезни*), ніс і рот (*Не бывает рту выше носа. И так бы из носу во рту не бывает тоже*), легені, серце, ноги (<...> *мертвые наши веселятся. Сердце у них не болит, не поет, ни о чем не тоскует. И так бы у раба Божия* (имя) *сердце не болело, не скорбело, ни о чем не тужило*), мертве теля, голова мертвої курки, мертвий півень (*Как больше этому* (мертвому) *петуху никогда во веки веков зерно не клевать, на зарю утреннюю не кричать, так роду моему отныне и во веки укорота не знать*), фольклорні персонажі ((Ворон Воронович) *Он масла, сметаны не дает, не доит, вымени коровьего не имеет. Куда он глянет, то все от его глаз завянет. Так бы засох и издох чирей в носу* <...>), Богородиця (*Владычица Богородица, молю Тебя, защити меня, как Ты Христа, Сына Своего защищала*), Вербна неділя (*Как правда, что Вербное воскресенье чтут, так и правда, что чужие болезни не пристают ко мне*), підкови (*Как подковы по земле стучали, так бы звонко да чисто сердце рабы Божией* (имя) *билося да стучало, знало кровь по жилочкам*), замочна щілина (*Как эту замочную скважину никому не сурочить, не испортить, не изжить, так и меня, рабу Божию* (имя), *не сгубить* <...>).

У замовляннях від пияцтва і наркоманії проаналізовано такі образи порівнянь: 1) людина (жива, мертва): *знахарь (я), человек, люди, мертвец, покойник* та ін.; 2) живі і мертві істоти (тварини, птахи, комахи): *свинья, собака, кошка, рыба*, голова мертвої *курицы* та ін.; 3) біблейські персонажі: *мышца* (рука) *Бога, Христос, ангель*; 4) побутові предмети: *зола, железный стол*; 5) продукти харчування: *соль*; 6) явища і стихії природи, природні реалії: *камень, вода*.

Основною ознакою зіставлення з цими образами (якщо предметом порівняння виступає хворий / той, хто п'є) є неможливість здійснення конкретних дій, зокрема, якщо вони не властиві. Тому в семантиці слів, що номінують образи, актуалізуються прагматичні імпліцитні семи дальшої периферії (наприклад, *свиня не п'є горілку* (*Свинья и то водку не пьет, а помои жрет. Так и раб Божий* (имя), *водку не пей, через нее не болей*), *корова не дає вино* (*Как тебе* (корова) *вино в вымени не давать, так и рабу Божию* (имя) *с этого часа вина не попивать*) і ін.); іншою причиною є певні обставини (наприклад, *людина не п'є*, тому що вона мертва (*Ты, покойник, не встаешь, вина не пьешь. Так и по веку не вставай, вина не пей и рабу Божию* (имя) *пить не давай*). Якщо ж предметом порівняння є алкогольні напої (горілка, вино тощо), то для порівняння використовуються образи, що викликають огиду і мають неприємний запах або смак (*Пахло бы ему вино покойником, дохлой собакой*).

У групі образів порівняння «живі і мертві істоти (тварини, птахи, комахи)» представлено лише три образи, які вживаються із загальноприйнятими (закріпленими в словниках) ознаками зіставлення – *рак*

(рух назад), *лебедь* (граціозність) і *муравейник* (квантитативна ознака). Образи порівняння, представлені в групі «побутові предмети і продукти харчування», розкривають загальновідомі властивості предметів, які, проте, не відображені у стійких порівняннях (виняток: *щепка* – зовнішні ознаки, *соль* – фізичні властивості (здатність танути); *мёд* – позитивні емоції, що викликані ким-, чим-небудь). Образи рослинного світу набувають у порівняльних конструкціях цілющих замовлянь додаткові значення, зокрема: *дерево* і *сук* в замовляннях розглядаються аналогічно до образів живої і мертвої людини, хоча семантичне наповнення цих слів, фіксоване в тлумачному словнику, однакове. Серед образів явищ і стихій природи найчастотнішими і широко описаними є образи *месяца* і *воды*.

У третьому розділі – «**Образи порівняння в замовляннях, пов'язаних з господарською діяльністю**», – аналізується система образів порівнянь в замовляннях на збагачення і в замовляннях для закріплення природних функцій домашніх тварин і їх лікування

У замовляннях на збагачення розглядається підгрупа замовлянь на примноження капіталу і на успіх в торгівельних справах. Тут представлено образи порівняння восьми тематичних груп (1) людина (жива, мертва) і частини тіла людини; 2) живі і мертві істоти (тварини, птахи, комахи); 3) біблійські персонажі і культові предмети; 4) фольклорні персонажі; 5) побутові та інші предмети; 6) продукти харчування; 7) реалії рослинного світу; 8) явища і стихії природи, природні реалії), наприклад, *купец*, *молодец*, *мертвий*, *рыба*, *муравы*, *Апостол* тощо.

Основною ознакою зіставлення, що формується на базі квантитативних характеристик образів порівняння, є актуалізація функціонального навантаження магічних текстів – збільшення капіталу: 1. *Как мурашей в том дому много, столько и покупателей для моего товара пошли мне, Господь Бог*; 2. *Как церковь богата, так и я буду богата* та ін.

Не зафіксовано у словниках загальноживаних порівнянь чотири образи: той, що замовляє сам себе (позначений займенником *я*), *квашня*, аксіоматичні вислови із словосполуками *обципанная птица*, *дочки царя Ирода*.

У порівняннях замовлянь образи *люди*, *мак*, *овес*, *сор*, *грязь*, *муравы* використовуються з тією ж ознакою зіставлення, що і в стійких порівняльних конструкціях (кількісна ознака): *Сколько маку на этом платке, столько денег в моем кошельке*; *Как много грязи в болоте, рыбы в воде, так и много богатства мне*. Усі інші компаративні конструкції в замовляннях мають унікальні ознаки зіставлення: *Как ты (дождь) богато сыплешь, так и я богата буду*; *Как Апостола зло не касается, ни к его телу, ни к лицу враг не прикасается, ни к его делу, ни к его слову, ни к его святым ногам. Так бы и к моим деньгам не касались и не прикасались ни злые люди, ни завистные глаза, ни охочий народ* та ін.

У замовляннях для закріплення природних функцій домашніх тварин і їх лікування представлені образи різних тематичних груп: *ребенок*, *дурак*, *курица*, *муравы*, *Угоднички Христовы*, *церковная чаша*, *гвоздь*, *забор*, *яблоко*, *месяц*, *звезды*, *Солнце*, *вода* та ін.

У цій групі замовлянь відсутня переважаюча ознака зіставлення, але всі ознаки зіставлення відображають цільову установку аналізованих магічних текстів (наприклад, щоб кури город не топтали: образ – *забор*, ознака зіставлення – неможливість зробити дію через її невластивість (*Как этот забор сам не видит, так и куры мой огород не зрят*)). У цьому разі в семантиці слова, що називас образ, актуалізується раціональна (змістова) конотація, яка зазвичай не фіксується в словникових дефініціях, але емпірично відома усім носіям мови.

Унікальними образами порівняння в цих компаративних конструкціях є: *Угоднички Христовы, церковная чаша, мертвая лошадь, шалга (Угоднички Христовы, напоите мою коровушку, чтобы она нас поила и кормила, как вы ее, Как на той шалге ни трава не растет, ни цветка не цветет, так чтобы у моей скотины не было ни свища, ни раны, ни кровотечки, ни гнойников, ни больных наростов, ни тяжелой хвори* тощо).

Загалом особливістю порівнянь у замовляннях, що мають відношення до господарства, є нечисленність порівнянь з образом мертвої людини (представлений лише в підгрупі замовлянь на примноження капіталу), біблійських персонажів (відсутні образи *Иисуса* і *Богоматери*, порівняння з якими частотні в замовляннях інших груп).

У четвертому розділі – «*Образи порівняння в замовляннях, спрямованих на регулювання міжособистісних стосунків*» – наведена тематична класифікація замовлянь цієї групи, відповідно до якої виділяються любовно-інтимні замовляння і магічні тексти, спрямовані на регулювання соціальних стосунків, а також розглянуті системи образів в них і семантична структура номінацій образів.

До любовно-інтимних замовлянь відносяться магічні тексти, метою яких є відновлення або створення бажаних стосунків між чоловіком і жінкою. Інші замовляння, присвячені регулюванню міжособистісних стосунків, поділяють на замовляння: 1) проти шкідників: а) проти злодіїв; б) проти чаклунів; в) проти зловмисників; 2) на пошану у людей; 3) на досягнення бажаних взаємин боржника і кредитора; 4) на досягнення бажаного відношення начальника до підлеглого; 5) на суд.

У групі текстів любовно-інтимних замовлянь широко представлені для порівняння образи людини, інших живих істот, біблійських персонажів, а також явищ природи і стихій, природних реалій (*мать, дитя, дети, сестра, дед, овца, жеребяти, кобыла, лошадь, мерин, кошка, львица, тигрица, рыба, звезда, Луна, Солнце, заря, Христос, Мать Пресвятая Богородица* та ін.). Менш частотні образи інших тематичних груп (*ключ-замок, ложка, мёд, конфетка, еда, вьюн* тощо).

Використання образу порівняння і актуалізація тієї чи іншої ознаки зіставлення безпосередньо залежить від предмету порівняння: так, якщо в ролі останнього виступає кохана людина, чоловік або дружина, то образом порівняння є хтось, для кого характерна прихильність до кого-небудь (мати і її дитя, самка і її дитина), висока міра кохання, відданості (*Христос, Мать Пресвятая Богородица, Ева, Адам: Как истинный Христос вере не изменял*,

так бы муж мой, раб Божий (имя), кроме меня, никого бы не знал, Адам и Ева согрешили, детей народили, потому что друг друга любили. Так и ты меня будешь любить); якщо ж предметом порівняння є суперниця, то використовується образ, для якого ознакою зіставлення стає відразлива зовнішність (*сова: Пусть для него другая девица будет казаться страшной, <...> как сова полосатая <...>*), здатність викликати страх (*львица, тигрица: Пусть для него другая девица будет казаться страшной, как львица*).

У таких образах порівняння, як *дитя, мати і ребенок, кошки, соловей, голуби, снег, огонь, мёд* ознаки зіставлення схожі з ознаками зіставлення у загальноживаних порівняльних конструкціях (відповідно: безпосередність і щирість почуттів; прояв родинних почуттів; особливості поведінки: здатність пеститися, гулитися; усолодження слуху; прояв ніжності; здатність липнути; здатність обпалювати, викликати біль; небезпека, що викликає страх, суб'єктивні відчуття людини – позитивні емоції, що викликані ким-, чим-небудь).

Не зважаючи на подібність властивостей, які актуалізуються, і якостей образів в порівняннях замовлянь і в загальноживаних порівняннях, деякі порівняння міняють аксіологічну характеристику (пор.: ознака зіставлення зі снігом «здатність липнути» в замовляннях має позитивну конотацію, а в стійких – негативну).

Унікальними в цій групі замовлянь є образи самок тварин і їх дитинчат (*овца – ягненок, лошадь / кобыла – жеребенок*), образ Єви, в'юнка (бур'ян), ключа-замку, пасхального яєчка.

У замовляннях проти шкідників часто використовується образ людини, а також образи біблійських персонажів і культових атрибутів: *слепой, слепцы, вор, безногий, черпавка, святая рать, нечистая сила, Егорий, Бог, Господь* та ін. Представлені образи порівняння і інших тематичних груп: *гадюка, костёр, Солнце, заря, дождь, молоко* та ін.

Як і в попередніх групах замовлянь, вибір образу порівняння залежить від предмету порівняння. Якщо предметом порівняння є той, хто заподіє шкоду, то високочастотною ознакою зіставлення виступає неможливість здійснення якої-небудь дії (*гадюка, мертвец: Покойник чужого не возьмет, так и вор у меня не украдет* та ін.). Якщо порівнюється той / те, хто / що бореться зі злом (цілитель, замовляння), ознакою зіставлення є здатність уразити (*Егорий: Как Егорий воевал, побеждал, так и я врага (имя) сокрушу, дело его разрушу*), здатність злякати, впоратись з ким-небудь (*святая рать: Святая рать, как вас не может взять нечистая сила и как вас боится демонская сила, так убоятся пусть моего заговора вору проклятые*).

Схожість ознак зіставлення в компаративних конструкціях замовлянь із загальноживаними порівняннями має місце при порівнянні з воском (зміна фізичного стану під дією чого-небудь (танення)), коровою (ревіння), рибою (нездатність жити без чого-небудь.), травою (втрата життєвих сил), кам'яним стовпом (відсутність рухів).

У замовляннях проти шкідників унікальними є образи безнової людини, чорнавки, того, хто сам себе замовляє (я), святої раті, Єгорія.

У замовляннях на пошану у людей високочастотні образи, що представляють реалії релігійної сфери: *Господь, Мать Господа, апостол Фома, пасха* та ін. Ознакою зіставлення при цьому виступає доброзичливість по відношенню до кого-небудь.

Як і в інших групах замовлянь, представлені унікальні образи порівняння (мати Господа, молитва «Многіє лета»: *Как «Многие лета» в церкви поют, так бы и я, Божия раба, многие лета звездой на сцене блистала и неудач не знала*) і своєрідні підстави порівняння (пасха – міра пошани, апостол Фома – формування довіри кого-небудь до кого-небудь: *Как ты, Фома, уверовал во Христа, так пусть и раба Божия (имя) мне поверит* та ін.). Подібні ознаки зіставлення в замовляннях і в стійких порівняльних конструкціях при використанні образів зірки (яскравість, здатність сяяти) і піску (кількісна ознака).

У замовляннях на досягнення бажаних взаємин боржника і кредитора представлені образи порівняння таких тематичних груп: 1) живі істоти (людина: *человек: немой, ханское войско*); 2) фольклорні персонажі: *Змея Скоропея*; 3) біблійські персонажі: *Матерь Мария*; 4) побутові предмети: *лучина*.

З наведених образів порівняння в словниках загальноживаних порівнянь представлені лише *лучина* і *немой* (збігається і ознака зіставлення – неможливість вербального спілкування: *Как немые молчат, не кричат, так бы и раб Божий (имя) насчет долга молчал*).

Предметом порівняння в цих компаративних конструкціях стають боржник або кредитор. Залежно від цільової спрямованості замовляння (щоб повернули борг або щоб не вимагали негайного повернення боргу) кредитор може порівнюватися з ханським військом (ознака зіставлення – здатність добути що-небудь будь-яким шляхом: *Как ханское войско дань собирало, людей за деньги убивало, не щадя ни седого, ни молодого, так и я замок закрыла, ключ в могилы зарыла, забрала долг или убила*) і з німим (ознака зіставлення – неможливість вербального спілкування). А боржник – з лучиною, з Матір'ю Марією (*Матерь Мария скоро-скоро пришла, полотенце Христу принесла. Так бы и должники мои (имена) принесли мне, рабу Божию (имя), долг, весь до копеечки*).

У замовляннях на досягнення бажаного ставлення начальника до підлеглого виявлені образи порівняння різних тематичних груп: *мать, цари, мёртвый, дьявол, зеркало, хлеб, мак, месяц, Солнышко* та ін. Унікальний в даній групі замовлянь лише образ пасхального яйця: *Будь мое лицо как пасхальное яйцо <...>*. Один образ порівняння – дзеркало – має таку ж ознаку зіставлення, як і в стійких порівняльних конструкціях: *Будь мое лицо <...> как чистое зеркальце при праздничках, при собраницах*. Своєрідність інших компаративних конструкцій у замовляннях зумовлена оригінальними підставами порівнянь, наприклад, *Как из века в век Божий хлеб почитают, с поклоном его подают и принимают, так бы и меня, Божия раба (имя), с радостью принимали, на почетный труд подряжали*.

У замовляннях на суд представлені образи живих і мертвих істот (*родной, гости, мёртвый / покойник* та ін.); біблійських персонажів і

культових атрибутів (*Господь Бог, ангел-хранитель, Пасха*); побутових предметів (*косяки, стены, скобы*); явищ природи і стихій (*Солнце, белый свет*).

Унікальними є такі образи порівняння, як *ангелы-хранители, голова петуха, белый свет* (*В том дому-терему судейском четыре ангела-хранителя стоят и сидят, на судью кротко глядят. Так бы и судья глядел – кротко, жалостливо – на раба Божия* (ім'я); *Казался бы он им лучше свету белого, лучше Солнца красного и своих родных детушек*). Збігаються із загальноповживаними порівняльними конструкціями ознаки зіставлення з образами рідної людини: *Думал бы судья о нем, как думает о своем, о родном* (бути для кого-небудь близьким), Бога: *Как Бог отпускает грехи всем, так чтобы и раба Божия* (ім'я) *с суда домой отпустили* (милосердя), гостя: *Пришел я на суд, раб Божий* (ім'я) *как гость* – (доброзичливо-шанобливе ставлення до запрошеного).

У компаративних конструкціях замовлянь зразком ідеального судді є Господь, тому з цим образом реальний суддя порівнюється найчастіше (*Как Господь будет добр к судье на своем Божиим суде, так и судья, будь милостив к рабу Божию* (ім'я); (от сурового приговора) *Как ты, Господи, их в Судный день будешь судить, рядить, прощать, с благословением отпускать, так и судья, будьте милостивы к моему рабу Божию* (ім'я).

Цільовою установкою цієї групи замовлянь є захист підсудного, виходячи з чого і формуються ознаки зіставлення – неможливість здійснення певної дії або неможливість прояву негативних емоцій (предмет порівняння – суддя) і близькість до кого-небудь, ставлення, як до рідної людини (підсудний).

ВИСНОВКИ

У мовознавстві порівняння як гносеологічна категорія розглядається з точки зору його формальної структури, лексико-граматичного вираження, логіко-семантичного змісту, функціонального навантаження, сфери вживання та ін. Але навіть одноманітність у підході до вивчення порівнянь, наприклад, інтегралінгвістична спрямованість, не забезпечує можливості створення, наприклад, граматичної типології порівнянь, що складає дослідницьку лакуну. Екстралінгвістичний підхід орієнтован на систематизацію лексичних засобів вираження порівняння, але це можливо лише відносно загальноповживаних компаративів як факту мови і авторських порівнянь на рівні вивчення мови конкретного письменника.

Замовляння як особливий фольклорний жанр вивчалися ще в ХІХ ст., проте вони довгий час залишалися поза увагою лінгвістів, і лише нещодавно з'явилися роботи, присвячені дослідженню лексичного складу російських замовлянь.

Не зважаючи на те, що замовляння є «словесним зображенням порівняння» (О. О. Потебня), цей різновид текстів ніколи раніше не розглядався як джерело мовного матеріалу, що містить порівняння.

Серед порівнянь замовлянь можна виділити як логічні, так і образні порівняння з переважним вживанням останніх. Основу порівняльних конструкцій в магічних текстах складають прості за структурою уподібнення.

У замовляннях основним прийомом виявлення ознаки зіставлення є свідоме зіткнення в одному контексті двох значень багатозначного слова (наприклад, *сніг тане – серце тане*); особливим випадком цього прийому можна вважати зіткнення граматичних омонімів «*Многая лета*» (молитва) – *многая лета* (обставина часу).

Унікальність порівнянь замовлянь визначається, перш за все, розширенням (відносно загальноновживаних порівнянь) бази образів порівняння і тим, що слова, які номінують образи, характеризуються раціональною конотацією. У них актуалізуються, з одного боку, периферійні, а не ядерні семантичні ознаки (з різним ступенем віддаленості від ядра), як правило, імпліцитні, наприклад, *Как кожу змея бросает, теряет, так скинет с себя раба Божия* (імя) *хворобу, болезнь* (у словарній дефініції слова *змея* не відбита здатність змії міняти шкіру). З іншого боку, в них стають значущими семи субкатегоріальні, що дозволяє розглядати образ максимально абстраговано від лексичної семантики слова, наприклад, (розгортаючи мурашник) *Сколько здесь много живого в одном доме, столько много жизни в одном теле раба Божия* (імя) (актуалізується сема 'істота').

У результаті дослідження усі проаналізовані замовляння були систематизовані відповідно до результату їх дії: 1) власне від хвороб і хворобливого стану (сюди ж входять замовляння на довге життя і здоров'я, від порчі (якщо її результатом є фізичні страждання), слова, які допомагають при пологах, оскільки вони спрямовані на зменшення больових відчуттів); 2) від пияцтва і наркоманії. 2. Господарські замовляння: 1) замовляння на «збагачення» (замовляння на примноження капіталу і на успіх в торгівельних справах – збільшення прибутку); 2) замовляння для захисту, лікування і закріплення природних функцій домашніх тварин. 3. Замовляння на міжособові стосунки: 1) любовно-інтимні; 2) соціальні: а) людина як об'єкт насильства – людина як джерело насильства (злодій, чаклун і ін.); б) боржник – кредитор; у) працівник – роботодавець; г) обвинувачений – суддя.

Аналіз образів порівнянь у цілющих замовляннях та в замовляннях від пияцтва і наркоманії показав, що в магічних текстах представлені усі тематичні групи образів: 1) людина (жива, мертва) і частини тіла людини; 2) живі і мертві істоти (тварини, птахи, комахи); 3) біблійські персонажі і культові предмети; 4) фольклорні персонажі; 5) побутові та інші предмети; 6) продукти харчування; 7) реалії рослинного світу; 8) явища і стихії природи, природні реалії. Унікальними образами є *безьямный палец, нос і рот, мертві тварини, Богородица, Вербное воскресенье, подковы, замочная скважина, железный стол* та ін.

Дослідження образів порівнянь в замовляннях на збагачення продемонструвало, що в них не представлені лише фольклорні персонажі, а унікальними є образи порівнянь, виражені словами *я і квашня* та аксіоматичними висловами *дочки царя Ирода, обципанная птица. У*

замовляннях для лікування домашніх тварин і закріплення їх природних функцій відсутні такі групи образів порівнянь, як фольклорні персонажі та реалії рослинного світу. Особливими образами порівнянь є *Угоднички Христовы, церковная чаша, мертвая лошадь, шалга*.

У лобовно-інтимних замовляннях не представлена лише група фольклорних персонажів. Унікальними ж образами порівнянь виступають *львица, Мать Пресвятая Богородица, Ева, вьюн, ключ-замок*.

У замовляннях соціальної спрямованості наявні усі тематичні групи образів порівняння, але найчастотнішими є образи *води, огня, Солнца*. Не зустрічаються в словниках загальноповживаних порівнянь такі образи: *чернавка, каменный столб, Егорий, святая рать, Мать Господа, «Многие лета», Змея Скоропея* та ін.

У замовляннях усіх проаналізованих тематичних груп замовлянь представлені такі образи порівняння:

1) **людина**, яка номінуються словами *болящая, безногий, вор, враги, дед, дитя, дети, дурак, гости, купец, люди* (4)¹, *мать* (3), *младенец* (2), *молодец, немой, нянька, он* (обидчик), *полчища, ребенок, родной, сестра, слепой, слепцы, судья, ханское войско, цари, человек, чернавка, я* (знахар; той, хто сам себе замовляє) (3);

2) **частини тіла людини**, позначені мовними одиницями *безымянный палец, затылок, нос и рот, отражение, тень*;

3) **тварини** (домашні і в дикій природі), для позначення яких використовуються слова *козёл, корова* (2), *кобыла, лошадь, мерин, мул, овца, свинья* (2), *пёс, собака, сука, кот, кошка* (2), *жеребяти, ягнёнок; гадюка, змея* (2), *крот, муравьи* (3) / *муравейник, муха, рак, рыба* (5), *сова, медведица, львица, тигрица*;

4) **птахи**, які номінуються мовними одиницями *голубь* (2), *лебедь, курица, куры, птица, обципанная птица, сова, соловей* (2);

5) **частини тіла тварин, птахів**, позначені словами і словосполуками: *перья, гусиные перья, собачья шерсть*;

2. Мертві істоти:

1) **людина**: номінації *Адамай, Лазарь, мёртвый* (3), *мертвец* (4), *покойник* (5);

2) **частини тіла мертвої людини**: іменники *легкие, сердце, ноги*;

3) **тварини, птахи і частини їх тіл**: *теленка, лошадь; петух, голова петуха, голова курицы* (2).

3. **Біблейські персонажі і культові предмети**: назви *Адам, ангелы* (2), *ангел-хранитель, Апостол, апостол Фома, Бог* (2), *Богородица* (2), *Божья звезда, Вербное воскресенье, воск, дочери царя Ирода, дьявол, Ева, Егорий, Иисус Христос* (3), *Господь* (4), *икона* (2), *крест, ладан, Матерь Мария, Мать Господа, «Многие лета», мышца (рука) Бога, нечистая сила, Пасха* (2), *святые* (живі і мертві – *мощи*), *свеча, святая рать, Угоднички Христовы, храм, царь Давид* (2), *церковь* (2), *церковные колокола, церковная чаша*.

¹ Тут і далі цифра означає, в якій кількості замовлянь представлений образ.

4. **Фольклорні персонажі**, велика частина яких названа не одним словом: *Ворон Воронович, Змея Скоропея, князь Спиридон-солнцевоорот, Кот заморский, Медведь косолапый, Поползуха-Скоропея, старичок-лесовичок, чѣрт* (2).

5. **Побутові та інші предмети**, позначені як *берѣзовый веник, веник, гвоздь* (2), *гроб, железный стол, замочная скважина, забор, зеркало, зола* (2), *каменный столб, ключ-замок, коса, косяки, ложка, лучина* (2), *монета, мыло, нож, печь, подковы, руда, скобы, стена* (2), *угол, шалга, щетка*.

6. **Продукти харчування**: номінації *еда* (2), *квашня, конфетка, мѣд* (4), *молоко, овѣс, яйцо* (4), *соль* (2), *сор, тесто, хлеб* (2), *яблоко*.

7. **Представники рослинного світу**: назви *ветки, вьюн* (сорная трава), *дуб, зѣрна* (2), *ива, камень, колода, колос, мак* (2), *наливное яблочко, осинка, редька, роза, сад, сук, трава* (2), *цветок*.

8. **Явища і стихії природи, природні реалії**: номінації *белый свет, буря, вода* (8), *грязь, дождь* (2), *дым, заря* (4), *звездаы* (4), *камень, корень, костѣр, Месяц* (3), *Луна* (2), *молния, небо, огонь* (6), *песок, пыль, ручей, снег, Солнце* (6), *тучи*.

Найбільш частотними і регулярними у порівняннях є образи *води, огня, Солнца, рыбы, покойника*, представлені практично у всіх групах замовлянь. Частина образів порівняння є лише в деяких групах магічних текстів (*заря, звезды, мѣд*). Але переважна більшість образів унікальні і зустрічаються лише в певних групах замовлянь.

Особливим типом образу порівняння в замовляннях є комунікативна ситуація, оформлена як аксіоматичний вислів, з якою порівнюється також певна ситуація; при цьому підстава порівняння – істинність твердження. При такому образі порівняння учасники комунікативного акту незначущі, але в предметі порівняння (інша комунікативна ситуація) значущі і суб'єкт дії, і сама дія. Сема 'істинність' в структурі порівняння може бути імпліцитною або експліцитною в слові відповідної семантики.

Частина образів порівняння використовується в замовляннях лише у складі аксіоматичних висловів (*Вербное воскресенье, затылок, нос и рот, тучи, железный стол, обципанная птица, дочери царя Ирода, жеребяти*).

Особливістю замовлянь є використання в них для порівнянь образних комплексів, або компаративних рядів: (простуда, наросты в носу) *Дышит пес, дышит кот, дышит рыба и раб Божий* (имя). *Все живое дышит и живет, и ты живи и дыши*. Ознака зіставлення предмету з усіма образами, що входять в такий комплекс, однакова, в цьому випадку – здатність дихати як властивість всього живого. Як правило, в таких образних комплексах, в словах, що номінують образи, актуалізується або субкатегоріальна сема (у наведеному прикладі – 'істота'), або сема, загальною для слів різних класів: *Летит птица за море, бжжит зверь за леса, дерево в дерево, мать-земля в свою мать-землю, железзо в свою мать-руду. Так черная немочь безжала в свои тартарары, во тьму кромешную* – сема 'рух'.

Отже, замовляння як особливий різновид фольклорного жанру є перспективним джерелом мовного матеріалу, що вимагає лінгвістичного аналізу. У цьому плані порівняння в замовляннях передбачають подальше їх

дослідження і з точки зору формальної структури, і з урахуванням функціонально-стилістичних особливостей.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Ковальчук І. М. К изучению сравнений в заговорах / И. М. Ковальчук // Система і структура східнослов'янських мов: До 175-річчя Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: 36 наукових праць. – К.: «Освіта України», 2010. – С. 70–75.
2. Ковальчук І. М. Компаративные конструкции заговоров: сравнение-тождество и сравнение-подобие / И. М. Ковальчук // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии: Научно-методический сборник. – Вып. XV. – Часть 1. – Славянск: СГПУ, 2007. – С. 139–147.
3. Ковальчук І. М. Образы сравнения в заговорах «на почет у людей» / И. М. Ковальчук // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 9. Сучасні тенденції розвитку мов. – Випуск 5: Збірник наукових праць / за ред. В. І. Гончарова – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – С. 145–149.
4. Ковальчук І. М. Образ сравнения в заговорах от пьянства и наркомании / И. М. Ковальчук // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Історичні науки. Педагогічні науки. Філологічні науки. 36. наукових праць. – Випуск 26. – Ізмаїл. – 2009. – С. 98–103.
5. Ковальчук І. М. Образ сравнений в русских заговорах на домашних животных / И. М. Ковальчук // Культура народов Причерноморья. Научный журнал № 168. – т.1. – Ялта – 2009. – С. 366–369.
6. Ковальчук І. М. Образ человека в заговорах от болезней / И. М. Ковальчук // Культура народов Причерноморья. Научный журнал № 142. – т.1. – Ялта – 2008. – С. 349–351.
7. Ковальчук І. М. Образы сравнений в русских заговорах на приумножение капитала / И. М. Ковальчук // Система і структура східнослов'янських мов: До 175-річчя Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: 36. наукових праць. – К.: Знання України, 2009. – С. 131–135.
8. Ковальчук І. М. Сравнения как механизм познания: к истории изучения / И. М. Ковальчук // Система і структура східнослов'янських мов: До 85-річчя з дня народження доктора філологічних наук, професора М. Я. Брицина: 36. наукових праць. – К.: Знання України, 2008. – С. 161–167.
9. Ковальчук І. М. Функции сравнений в русских заговорах / И. М. Ковальчук // Культура народов Причерноморья. Научный журнал № 110, т.1. – Ялта – 2007. – С. 255–257.
10. Ковальчук І. М. Образ сравнения в русских любовных заговорах / И. М. Ковальчук // Наукові записки. – Випуск 75 (4). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2008. – С. 215–219.

11. Ковальчук И. М. Образы сравнений в русских заговорах на суд / И. М. Ковальчук // Функциональная лингвистика / Сб. науч. работ / Крымский республиканский институт последипломного педагогического образования; науч. ред. А. П. Рудяков. – т. 1. – Симферополь. – 2010. – С. 314–316.

12. Ковальчук И. М. Заговоры на достижение желаемого отношения начальника к подчиненному / И. М. Ковальчук // Исследовательские парадигмы в современной лингвистике: материалы Всерос. науч. конф. с элементами школы для молодёжи. – Краснодар : Кубанский гос. ун-т; Просвещение-Юг. – 2010. – С. 93–98.

13. Ковальчук И. М. Образы и основания сравнения в заговорах (названия стихий природы и природных явлений) / И. М. Ковальчук // Русский язык: система и функционирование (к 70-летию филологического факультета): сб. материалов IV Междунар. науч. конф., г. Минск, 5–6 мая 2009 г. В 2 ч. – Ч. 1 / Белорус. гос. ун-т; редкол.: И. С. Ровдо (отв. ред.) [и др.]. – Минск : РИВШ, 2009. – С. 162–166.

14. Ковальчук И. М. Образы сравнений в русских заговорах на удачу в делах торговых / И. М. Ковальчук // Континуальность и дискретность в языке и речи: материалы II Международ. науч. конф. – Краснодар : Кубанский гос. ун-т. – 2009. – С. 208–209.

15. Ковальчук И. М. Образ сравнения в заговорах против вредителей / И. М. Ковальчук // Актуальні проблеми менталінгвістики: Збірник наукових статей за матеріалами VI Міжнародної наукової конференції. – Черкаси : Ант. – 2009. – С. 33–35.

16. Ковальчук И. М. Сравнение с позиции менталінгвістики (на материале русских заговоров) / И. М. Ковальчук // Актуальні проблеми менталінгвістики: Збірник наукових статей за матеріалами V Міжнародної наукової конференції. – Черкаси : Ант, 2007 – С. 306–309.

АНОТАЦІЇ

Ковальчук І.М. Порівняння в російських замовляннях: система образів і семантика їх номінацій. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.02 – російська мова. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2011.

Дисертацію присвячено вивченню порівняння як форми образного мовлення, зокрема, системи образів порівнянь у російських замовляннях та семантичної структури слів на їх позначення. У роботі з'ясовано особливості образної системи кожної з проаналізованих тематичних груп замовлянь, встановлено частотність використання образів порівнянь. Унікальність порівнянь у замовляннях щодо порівнянь загальноживаних визначається, перш за все, розширенням бази образів порівняння, а також тим, що слова, які номінують образи, характеризуються раціональною конотацією. У них, з одного боку, актуалізуються периферійні, а не ядерні семантичні ознаки. З іншого боку, в них стають значущими семи субкатегоріальні, що дозволяє

розглядати образ максимально абстраговано від лексичної семантики слова. Встановлено особливий тип образу порівняння в замовляннях – комунікативна ситуація (оформлена як аксіоматичний вислів), з якою порівнюється також певна ситуація; при цьому підстава порівняння – істинність твердження. Встановлено основний прийом виявлення ознаки зіставлення – свідоме зіткнення в одному контексті двох значень багатозначного слова.

Ключові слова: замовляння, порівняння, система образів, семантична структура.

Ковальчук И.М. Сравнения в русских заговорах: система образов и семантика их номинации. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02 – русский язык. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2011.

Диссертация посвящена изучению сравнений как формы образной речи, в частности, системы образов сравнений в русских заговорах, а также семантической структуры слов, которые их обозначают. Анализ фактического материала показал, что сравнительные конструкции – не обязательная составляющая заговора, но они являются важным структурным элементом заговоров. Среди сравнений заговоров можно выделить как логические, так и образные сравнения с преимущественным употреблением последних. Основу заговоров составляют простые по структуре подобия.

Сравнения заговоров рассматриваются как речевые, поскольку практически все образы сравнения используются с уникальными основаниями сравнения, незафиксированными в словарях устойчивых сравнений как языковых.

В настоящем исследовании рассматриваются лишь заговорно-заклинательные формулы [В. И. Харитонова, 1988], однако для данного изыскания их дифференциация с другими жанрами заговорно-заклинательной поэзии не существенна, поэтому в работе термины *заговор*, *заклинание*, *заклинательная формула* употребляются как синонимы.

В заговорах сравнения имеют различную форму выражения: 1) сравнительные конструкции, в которых представлены все структурные компоненты (предмет, образ, основание и показатель сравнения); 2) сравнения, построенные на приеме соположения (параллельность действий); 3) сравнения, выраженные существительным в творительном падеже; 4) компаративные конструкции, выраженные сравнительной или превосходной степенями сравнения прилагательных, наречий, слов категории состояния; 5) отрицательные компаративные конструкции; 6) сравнения, выраженные существительным-приложением. Первый и второй типы сравнений являются преобладающими.

В работе определены особенности образной системы заговоров следующих тематических групп: 1. Заговоры от болезней и болезненного состояния: 1) собственно от болезней и болезненного состояния (сюда же

включаются заговоры на долгую жизнь и здоровье, от порчи (если ее следствием являются физические страдания), сохранные слова при родах, т.к. они направлены на уменьшение болевых ощущений); 2) от пьянства и наркомании. 2. Хозяйственные заговоры: 1) заговоры на «стечение богатства» (заговоры на приумножение капитала и на удачу в делах торговых – увеличение прибыли); 2) заговоры для защиты, лечения и закрепления природных функций домашних животных. 3. Заговоры на межличностные отношения: 1) любовно-интимные; 2) социальные: а) человек как объект насилия – человек как источник насилия (вор, колдун и др.); б) должник – кредитор; в) работник – работодатель; г) обвиняемый – судья.

Установлена частотность образов сравнений в различных тематических группах заговоров. Наиболее частотными и регулярными являются образы *воды, огня, Солнца, рыбы, покойника*, номинации которых представлены практически во всех группах заговоров. Часть образов сравнения представлена лишь в некоторых группах магических текстов (*заря, звезды, мёд*). Но преобладающее большинство образов сравнения является уникальным и встречается лишь в определенных группах заговоров.

Уникальность сравнений в магических текстах определяется, прежде всего, расширением (по сравнению с общеупотребительными сравнениями) базы образов сравнения и тем, что слова, номинирующие образы, характеризуются рациональной когнитацией.

Практически во всех образах актуализируются общеизвестные, но не закрепленные в словарях устойчивых сравнений свойства, то есть в номинирующих их словах актуализируются не ядерные, а периферийные имплицитные семы. Кроме того, в них становятся значимыми семы субкатегориальные, что позволяет рассматривать образ максимально абстрагировано от лексической семантики слова.

Даже при сходстве актуализируемых свойств и качеств образов в сравнениях заговоров и в устойчивых сравнениях, некоторые основания сравнения меняют аксиологическую характеристику.

Особенностью сравнений в заговорах является также использование образных комплексов, или компаративных рядов, а также употребление в качестве образа сравнения коммуникативной ситуации, оформленной как аксиоматичное высказывание, с которой сравнивается также некая ситуация; в подобных конструкциях основанием сравнения является истинность утверждения. При таком образе сравнения участники коммуникативного акта не значимы, но в предмете сравнения (другая коммуникативная ситуация) значим и субъект действия, и само действие.

Главный приём выявления основания сравнения – сознательное столкновение в одном контексте двух значений многозначного слова.

Ключевые слова: заговор, сравнение, система образов, семантическая структура.

Kovalchuk I.M. Comparisons in the Russian spells: system of images and semantics of their nominations. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in philology: specialty 10.02.02 – The Russian language. – M. P. Dragomanov National Pedagogical University, Kiev, 2011.

The dissertation is devoted to the study of comparisons as forms of figurative speech, including systems of images of comparisons in the Russian spells and semantic structure of words by which they are expressed. The features of the image systems of spells' thematic groups are determined. Frequency of the use of comparisons' images is set. The originality of comparisons in spells is determined, first of all, by expansion (comparing with cliché comparisons) of base of comparisons' images and by the rational connotation of words that generate the images. The peripheral semantic features (not nuclear ones) are realized in these words. The subcategorial semes are meaningful which allows to examine images in comparisons as maximally abstracted from lexical semantics of the word. The special image type of comparisons in spells is set – it's a communicative situation, which represent axiomatic utterance. The basic method of defining the sign of comparison is a clash of two meaning of a polysemantic word in one context.

Keywords: spell, comparison, system of images, semantic structure.

Підписано до друку 21.04.2011 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Наклад 100 прим. Зам. № 291
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26

